

УДК 374.62/65

DOI: 10.31499/2307-4914.1(27).2023.278753

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Василь Туряниця, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДЗВО «Ужгородський національний університет».

ORCID: 0000-0003-0516-6379

E-mail: vasyt.turianytsia@uzhnu.edu.ua

Порівняльний аналіз базується на значній міжнародній та національних законодавчих базах. Це дало змогу досліднику розкрити роль даної інституції в напрямі забезпечення прав і свобод людини і громадянина як суб'єктів освітнього процесу в системі позашкільної освіти, а також виявити проблеми в реалізації положень нормативно-правових актів в цій структурі безперервної освіти.

Автор робить артикуляцію на ті завдання всіх типів інституцій позашкільної освіти, котрі є наріжними у формуванні особистості як патріота, громадянина з активною позицією.

Ключові слова: Україна; Польща; позашкільна освіта; система позашкільної освіти; завдання; упуцнення; права; обов'язки; історія; сучасний стан.

OUT-OF-SCHOOL EDUCATION IN UKRAINE AND POLAND: A COMPARATIVE ANALYSIS

Vasyl Turyanytsia, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy, DZVO “Uzhhorod National University”

ORCID: 0000-0003-0516-6379

E-mail: vasyt.turianytsia@uzhnu.edu.ua

The analysis of the current state against the background of the history and genesis of the institution of extracurricular education, which the author set before himself, was made on the basis of two countries - Ukraine and Poland.

The comparative analysis is based on significant international and national legal frameworks. This enabled the researcher to reveal the role of this institution in the direction of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen as subjects of the educational process in the system of extracurricular education, as well as to identify problems in the implementation of the provisions of normative legal acts in this structure of continuous education.

The author articulates the tasks of all types of out-of-school education institutions, which are cornerstones in the formation of a personality as a patriot, a citizen with an active position.

The researcher concludes that this institution in its historical development, while preserving its essence, acquired qualitative changes and forms not only in time, but also in space. At each stage of the development of states and their regimes, it fulfilled the tasks assigned to it in a differentiated manner, while preserving its purpose and functions.

Based on the principle of voluntariness, this is an important state-pedagogical project, the purpose of which is to solve, in a complex with other links of education, multifaceted tasks that are put forward by a dynamically changing world, taking into account the protection of the rights and needs of young

people, their self-organization and self-realization on the way to becoming an active member of civil society. Considering the current, often unfounded, actions of some officials, the researcher emphasizes the need to preserve, and after the war, restore the out-of-school educational network.

Keywords: *Ukraine; Poland; out-of-school education; system of out-of-school education; tasks; omissions; rights; responsibilities; history; current state.*

Освіта та її функції – поняття багатогранні та змінні в часопросторі еволюції людської цивілізації. Кожна епоха шукає свою парадигму освіти. Відповідно меті й появляється розмаїття освітніх інституцій.

Сьогодні, особливо у посттоталітарних країнах, що стали на шлях демократичних перетворень з метою реалізації прав і свобод людини, позашкільна освіта відіграє особливу роль у формуванні особистості як активного члена громадянського суспільства. Дана інституція має свою історію та еволюцію, реалізує державну політику на правових засадах. У полярному і змінному світі з його процесами і змінами ця ланка освіти є органічною системи безперервної освіти, безпосереднім завданням і спрямованістю якої є подальший розвиток учнів, їх обдарувань, задоволення інтересів і духовних запитів, забезпечує потреби особистості в самореалізації, активній громадській діяльності, але, зазначимо, лише за умови наявних здібностей та обдарувань в усіх напрямках позашкільної освіти, крім соціально-реабілітаційного та оздоровчого напрямів.

До даної проблеми в плані аналізу системи позашкільної освіти у пов'язі з громадськими організаціями та їх ролі в системі виховання зверталися вітчизняні дослідники О. Безпалько, О. Благосмислов, І. Зверева, А. Рижанова, а також зарубіжні – А. Мудрик, М. Шакурова та інші. Дотичними до нашого дослідження наявні публікації О. Савченко, В. Оконь, С. Волошин та інші. Про теоретичні та методичні аспекти позашкільної освіти йдеться у роботах О. Білошпицького, Н. Ничкало та інших.

Мета дослідження полягає в розкритті на історичному тлі зародження закладів позашкільної освіти в Україні та Польщі, аналізі міжнародної та національних законодавчих баз в галузі позашкільної освіти, її функцій, напрямів та типів закладів на сучасному етапі.

Виходячи з мети завдань дослідження і був сформований комплекс принципів і методів дослідження. Серед них – принципи конкретного історизму, науковості та об'єктивності; методи – вивчення нормативно-правових джерел, порівняння, аналітико-синтетичний, пояснення явищ і процесів, зрізів, незалежних характеристик та узагальнення на різних рівнях методології пізнання та пояснення реальної дійсності.

Соціальна інституція позашкільної освіти на теренах України і Польщі сягає в минуле. На кожному етапі розвитку своєї державності країни виробляли свою структуру позашкільної освіти, визначали її функції, напрями, типи закладів, а відповідно до них і проводили свою державну політику в галузі освіти як на рівні їх створення, так і облаштування матеріально-технічної бази, надання фінансової допомоги і т.д.

Історія і генезис позашкільної освіти в даних країнах, а особливо на етнічних українських землях на Заході, що входили до складу інших держав, засвідчує: тут уже в кінці XVIII на початку XIX століття зародилися такі форми позашкільної освіти – молодіжні організації «Сокіл», «Пласт», «Січ» та інші. Прикладом може слугувати Закарпаття, де в цьому році виповнилося 100-річчя з часу заснування перших

пластових гуртків – 7 лютого 1923 року, коли нинішнє Закарпаття входило до складу Першої Чехословацької Республіки. В цей час «Пласт» функціонував в Учительській семінарії, Торговельній академії та Ужгородській гімназії. Припинив своє існування він з початком Другої світової війни, а відновив діяльність лише 1991 року.

Сьогодні в Ужгороді нараховується понад 200 пластунів, а в Україні в цілому їх близько 10 тисяч. Офіційно «Пласт» працює і в Польщі.

Друга половина XIX століття на теренах України характеризується розширенням мережі закладів позашкільної освіти, завдячуючи освітнім товариствам, а згодом після революції в Росії 1905 р. до них приєдналися деякі земства та профспілки, що є характерної рисою українців щодо ставлення свого до освіти. Тобто, дані заклади, зокрема недільні школи, народні будинки і так звані народні університети не входили в систему освіти царської імперської Росії. Тільки після 1917 року такі заклади позашкільної освіти влилися в систему народної освіти. А з 20-их років XIX століття, та вимушеним входженням України до складу Радянського Союзу і до його розпаду, були заборонені існуючі, особливо «Пласт», «Січ» та інші, а натомість появляються жовтенятські організації, піонерські, комсомольські та інші.

Майже ідентичний стан мають Україна і Польща після Другої світової війни. Сьогоднішній стан їх не особливо відрізняється. Обидві країни в галузі позашкільної освіти, що підписали і ратифікували Декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини та інші міжнародні угоди, взяли на себе зобов'язання захисту права і свобод людини і громадянина [1; 2]. Дані положення лягли в чинні конституції України та Польщі [3; 4] щодо функціонування позашкільної освіти в країнах.

Нормативно-правова база позашкільної освіти в Польщі визначає основні принципи та вимоги до організації та здійснення позашкільної освіти, що дозволяє забезпечити якісну та безпечну позашкільну освіту для всіх бажаючих.

Дослідження польських науковців та педагогічна практика Польщі засвідчують про динамічний і складний шлях розвитку позашкільного навчання і виховання [5; 6; 7].

У Польщі тільки в 1950–1960 рр. розпочалось одержавлення закладів позашкільної освіти. Вони були підпорядковані департаменту догляду за дитиною Міністерства освіти. Відтак розпочався процес копіювання і перенесення форм, методів і змісту позашкільної освіти більшовицького СРСР.

Практика показала, що згодом почався процес не тільки занепаду, а й ліквідацією значної кількості установ позашкільної освіти. В першу чергу це відбулося на будинках культури та молодіжних клубах.

Нинішній стан позашкільної освіти Польщі подібний до українського: виникають нові установи, з'являються приватні типи закладів. В останніх можуть займатися діти спроможних батьків, котрі оплачують немалі кошти за навчання.

В Польщі позашкільна освіта є важливою складовою освітньої системи. Позашкільна освіта охоплює всі види освіти, які не надаються у формі традиційних навчальних закладів. Це можуть бути різні курси, семінари, тренінги, лекції, майстер-класи, табори та інші послуги.

Організаторами позашкільної освіти є державні та приватні установи, а також громадські організації. Державні установи займаються організацією позашкільної освіти в школах, бібліотеках та інших державних закладах. Приватні установи пропонують платні курси та тренінги у різних галузях, а громадські організації

організують безкоштовні курси для дітей з малозабезпечених сімей. Метою таких закладів є розвиток інтелектуальних, творчих та практичних навичок учнів.

Поширеними видами в Польщі є курси іноземних мов, комп'ютерної грамотності, курси з формування мистецьких та ремісничих навичок та інші.

Як і в Україні, затребуваними залишаються в Польщі Народна Академія, а в Україні – Мала академія наук. В обидвох державах позашкільна освіта – складова освітнього процесу у вітчизняних системах освіти. При цьому зазначимо, що в Україні відбувається контроль за якістю освітніх програм, чого не скажеш про Польщу.

Сьогоднішні позашкільні освітні заклади України відповідно до норм чинного закону «Про позашкільну освіту» (стаття 1 та стаття 6) незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі й школи соціальної реабілітації, клуби, об'єднання та всі інші, що функціонують за місцем проживання суб'єктів освітнього процесу і надають освітні послуги в системі позашкільної освіти, але за умов наявності програм позашкільної освіти, формуються на добровільних засадах і добровільному виборі напряму, змісту та форм освітнього процесу в даних інституціях [8].

Принцип добровільності лежить в основі вибору типів закладів, форм і видів їх діяльності. Це одна із засадничих норм державної політики України, що реалізує правовий і соціальний захист учнів у їх прагненні довільного та всебічного розвитку. Не безпідставно зауважують дослідники, що «за радянських часів дитяча організація була обов'язковим атрибутом школи, то на сучасному етапі суспільного розвитку ситуація змінилася. Тому виникає ряд протиріч, оскільки різноманіття дитячих організацій не дозволяє школі як інституту соціального виховання забезпечити функціонування різних дитячих організацій під своїм дахом без складнощів для навчального процесу, з іншого боку, внутрішнє життя сучасних загальноосвітніх закладів, зокрема виховний процес, дещо змінилися, і не завжди на краще, за відсутності дитячих громадських організацій» [9].

Серед пріоритетів позашкільної освіти на сьогоднішньому етапі Законом України «Про освіту» відповідно статті 8 чітко виокремлено півтори десятка основних завдань. Серед них є й інноваційні, що конче необхідні в нинішніх умовах. Це стосується розвитку інклюзивного освітнього середовища у закладах позашкільної освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання дітей, у тому числі й дітей з особливими освітніми потребами [8]. Правда, в період російсько-української війни в повному обсязі і потреб суб'єктів освітнього процесу даної категорії та в усіх регіонах України їх практично вирішити неможливо. Частково вони вирішуються в плані залучення внутрішніх переселенців в західних регіонах країни.

У післявоєнний період постане відновлення мережі закладів позашкільної освіти на рівні органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань із залученням громадян до вирішення даної проблеми. Тільки разом і комплексно можна буде вийти на новий рівень.

Враховуючи сьогоднішню ситуацію, а відтак і наслідки виховання, пріоритетними залишаються в ієрархії виховної системи такі напрями:

- Повага до Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої діяння.
- Виховання любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, інших націй і народів.
- Формування соціально-громадського досвіду, активності та усвідомлення

подальшого розвитку громадянського суспільства, демократичної держави на засадах верховенства права.

Це засадничі, базові пріоритети, до яких дотичні й інші завдання.

Позашкільна освіта, її структура, форми і типи освітніх закладів змінювалися протягом усього періоду існування, набували нових форм, змісту від впливу багатьох чинників. На еволюційному шляху залишилися й сьогодні диференційний підхід, враховуючи індивідуальні інтереси, можливості та здібності суб'єктів освітнього процесу залежно від принципу природовідповідності. Це в свою чергу урізноманітнює форми заняття і зміст освітніх програм, що реалізують сучасні основні напрями позашкільної освіти в Україні та Польщі.

Дана інституція в своєму історичному розвитку при збереженні своєї сутності набувала якісних змін і форм не тільки в часі, але й в просторі. Вона на кожному етапі розвитку держав, її режимів, зберігаючи свою мету і функції диференційовано виконувала покладені на неї завдання.

Базуючись на принципі добровільності, даний важливий державно-педагогічний проект, метою якого є вирішення в комплексі з іншими ланками освіти багатопланових завдань, що їх висуває динамічно змінний світ із врахуванням захисту прав і потреб молоді їх самоорганізації та самореалізації на шляху становлення активного члена громадянського суспільства.

Проблемою сьогодні залишається приватизація даних закладів освіти, вилучення їхнього майна без збереження освітнього призначення. Все це може стати предметом нових досліджень.

Аналогічними в даний час у цих країнах є заклади освіти (центри, комплекси, палаци, мистецькі, спортивні та інші), а також статус юридичної особи та форми власності (державної, комунальної та приватної). В обидвох державах організація позашкільних закладів, їх типи, права і обов'язки, та права, обов'язки і соціальний захист суб'єктів освітнього процесу регламентуються на законодавчому рівні держав та з врахуванням верховенства права на міжнародному рівні.

Одним із аспектів подальшого дослідження, конче необхідним, є, як засвідчують реалії нашого сьогодення, аналіз стану реалізацій положень Закону України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» [10]. Виховання за пластовим або скаутським методом та освітньою (навчальною) програмою дали б значно вагоміші результати не тільки там, де дані організації наявні (їх кількість незначна, географія обмежена), результати мали б значне застосування в нинішніх обставинах воєнного стану в Україні. Самоусвідомлення своїх можливостей і здібностей у самореалізації, необхідності розуміння еволюційного розвитку людства, зваженої об'єктивної оцінки, реалій сьогоднішніх процесів на міждержавних рівнях і особливого усвідомлення та переконливості молоді в ролі освіти і виховання, на що акцентували мислителі різних народів, в тому числі і творець системи освіти для всього людства – син чеського народу Ян Амос Коменський. Він, зокрема, наголошував, що освіта не просто Божий дар, вона природний стан людини, те, що відрізняє її від усіх інших істот, а зневага до неї та виховання – загибель людей, сімей, держав і всього світу.

Заслуговує дослідження також тенденція закриття державних і комунальних закладів позашкільної освіти в регіонах, де вони успішно виконували покладені на них державою функції. Зважаючи на сьогоднішні, часто необґрунтовані, дії деяких

чиновників, ще одним напрямом дослідження має стати збереження закладів післяшкільної освіти, а після війни відновлення позашкільної освітньої мережі.

Аналіз становлення і розвитку позашкільної роботи свідчить про наявність прогресивних досягнень. У процесі свого історичного розвитку заклади позашкільної освіти набули значного досвіду, престижу, сформувались як невід'ємна частина цілісної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року: ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
5. Okoń W. Nowy Słownik Pedagogiczny. Żak, Warszawa, 1998.
6. Węgrzynowicz J. Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, 1971. S. 57.
7. Wołoszyn Stefan. Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne. *Zarys pedagogiki* / pod red. B. Suchodolskiego. PWN. Warszawa, 1957. Т. II.
8. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року № 1841-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 46. Ст. 393.
9. Безпалько О. В. Дитячі громадські організації в системі соціального виховання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г. 2009. С. 208–214.
10. Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху: Закон України від 17 грудня 2019 року № 385-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 15. Ст. 94.

REFERENCES

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny. Prynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
2. Konventsiya pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku: ratyfikovano Postanovoyu VR № 789-XII vid 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Konstytutsiya Ukrayiny. (1996). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiya Pespubliky Pol'shcha vid 2 kvitnya 1997 roku. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> [in Ukrainian].
5. Okoń, W. (1998). Nowy Słownik Pedagogiczny. Żak, Warszawa [in Poland].
6. Węgrzynowicz, J. (1971). Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, 57 [in Poland].
7. Wołoszyn, Stefan. (1957). Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne. *Zarys pedagogiki*. Vol. II. B. Suchodolskiego (Ed.). PWN. Warszawa [in Poland].
8. Pro pozashkil'nu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 22 chervnya 2000 roku № 1841-III. (2000). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*. № 46. St. 393 [in Ukrainian].
9. Bezpal'ko, O. V. (2009). Dytyachi hromads'ki orhanizatsiyi v systemi sotsial'noho vykhovannya. *Teoretyko-metodychi problemy vykhovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi*. Kam'yanets'-Podil's'kyu: PP Zvoleyko D. H., 208–214.
10. Pro vyznannya plastovoho rukhu ta osoblyvosti derzhavnoyi pidtrymky plastovoho, skaut-s'koho rukhu: Zakon Ukrayiny vid 17 hrudnya 2019 roku № 385-IX. 2020. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR)*, 15, st. 94 [in Ukrainian].